

Susunan Perkataan Berdasarkan Cerita Rakyat Masyarakat Iban: Analisis Program Minimalis

Doratya Gerry^a

p118493@siswa.ukm.edu.my

*Pusat Kajian Bahasa dan Linguistik
Universiti Kebangsaan Malaysia, Malaysia*

Harishon Radzi^b

naslin@ukm.edu.my

*Pusat Kajian Bahasa dan Linguistik
Universiti Kebangsaan Malaysia, Malaysia*

Fazal Mohamed Mohamed Sultan

fazal@ukm.edu.my

*Pusat Kajian Bahasa dan Linguistik
Universiti Kebangsaan Malaysia, Malaysia*

ABSTRAK

Bagi masyarakat Iban, cerita rakyat merupakan satu genre sastera yang dimiliki sejak turun-temurun. Hal ini dikatakan demikian kerana cerita rakyat dijadikan sebagai satu hiburan kepada masyarakat Iban. Kebanyakan para pengkaji lepas gemar meneliti cerita rakyat dari pelbagai aspek. Misalnya, dari aspek peluasan kosa kata, pengimbuhan kata, unsur seni bahasa, nilai pengajaran dan sebagainya. Namun begitu, penelitian terhadap binaan ayat kurang ditekankan terutamanya dari aspek susunan perkataan dalam cerita rakyat masyarakat Iban. Kajian ini bertujuan mengenal pasti susunan perkataan dalam binaan ayat dan menganalisis struktur binaan ayat berdasarkan cerita rakyat masyarakat Iban yang berkaitan dengan unsur ilmu hitam. Analisis data dijalankan menggunakan Program Minimalis. Pemerolehan data kajian berdasarkan kajian lapangan meliputi dua kaedah, iaitu kaedah kepustakaan dan kaedah temu bual secara tidak berstruktur. Pemilihan lokasi bagi menjalankan proses temu bual dijalankan di bahagian Sri Aman, Sarawak, iaitu di Kampung Abok Pulau Batu. Temu bual yang dijalankan dalam kajian ini melibatkan rakaman dan seterusnya menjalankan transkripsi data dengan menterjemahkan bahasa Iban kepada bahasa Melayu Standard. Data diperoleh melalui kaedah bercerita dan temu bual daripada tiga orang penutur natif Iban yang berumur lingkungan 40 tahun ke atas yang mempunyai pengalaman terhadap cerita rakyat. Analisis kajian menunjukkan bahawa struktur bahasa Iban mempunyai binaan Subjek-Kata kerja-Objek (SKO), Objek-Kata kerja-Subjek (OKS) dan binaan Kata kerja-Objek-Subjek (KOS). Pada masa yang sama, kajian ini telah menunjukkan satu penemuan baru, iaitu bahasa Iban mempunyai kala lepas, penyerapan dan novelti dalam binaan ayat pada susunan perkataan. Dengan itu, kajian ini dapat menyumbang kepada penjelasan teoritikal bagi susunan perkataan dalam struktur binaan ayat bahasa Iban dari sudut pandang Minimalis.

Kata kunci: susunan perkataan; binaan ayat; cerita rakyat; masyarakat Iban; Program Minimalis

^a *Peulis utama*

^b *Penulis koresponden*

Word Order Based on Iban Folklore: An Analysis of the Minimalist Programme

ABSTRACT

Folklore is a literary genre that has been passed down through centuries and is particularly cherished by the Iban community. The reason for this is that the Iban community uses folklore as a kind of entertainment. The majority of previous academics have shown a preference for analysing folklore from many perspectives. For instance, in terms of enhancing one's vocabulary, incorporating new words, parts of language arts, instructional worth, and similar aspects. Nevertheless, the focus on sentence building in Iban folk stories is not as prominent as the emphasis on word order. The objective of this study is to determine the word order in sentence building and evaluate the structure of sentence construction in the folklore of the Iban community related to the element of black magic. Data analysis is carried out using the Minimalist Programme. Acquisition of research data based on field research that covers two methods, namely the library method and the unstructured interview method. Gathering of empirical data from field research was carried out in Sri Aman, Sarawak, in Kampung Abok Pulau Batu. The methodology employed in this study is the technique of data recording and transcription data by translating the Iban language into Malay. The data was acquired via the method of oral tradition and interviews conducted with three native Iban speakers, aged around 40 years and above who have experience with folklore. The research analysis reveals that the Iban language exhibits four different sentence structures: Subject-Verb-Object (SVO), Object-Verb-Subject (OVS), and Verb-Object-Subject (VOS). This study has discovered novel evidence indicating the existence of past tenses, absorption and novelty in the Iban language. Thus, from a minimalist perspective, this study can add to the theoretical explanation of word order in the Iban sentence structure.

Keywords: word order; sentence structure; folklore; Iban community; Minimalist Program

PENGENALAN

Masyarakat Iban merupakan kaum majoriti di Sarawak. Bahasa Iban digunakan sebagai alat komunikasi dalam pergaulan seharian antara penutur natif Iban dengan kaum lain terutama dalam aktiviti sosial. Berdasarkan pendapat Mohammed Azlan (2010), bahasa Iban dijadikan sebagai bahasa perhubungan yang dimiliki bersama, dapat difahami, kerap digunakan dalam kehidupan seharian antara hubungan setiap masyarakat di Sarawak. Hal ini menunjukkan bahawa masyarakat Iban mampu menyebarkan budaya mereka melalui bahasa, pergaulan, adat dan kepercayaan. Bagi Nazirah dan Idris (2021), budaya ialah satu cara hidup yang diwarisi oleh satu keturunan kepada keturunan lain. Oleh itu, bagi masyarakat Iban budaya perlu diwarisi secara turun-temurun agar tidak pupus ditelan zaman seperti yang pernah ditegaskan dalam kajian Gregory (2021).

Menurut Noria dan Gregory (2021) budaya dalam masyarakat Iban telah wujud sejak ratusan tahun yang dicipta oleh nenek moyang masyarakat itu sendiri. Menerusi warisan ini, budaya tersebut dikongsi oleh orang ramai demi membentuk jati diri sebagai orang Iban. Orang Iban mempercayai bahawa budaya yang diamalkan hari ini ialah anugerah Tuhan yang disebut sebagai *Petara*. Berdasarkan tradisi lisan Iban, orang Iban dan masyarakat *Petara* tinggal bersama di sebuah tempat bernama Tembawai Tampun Juah. Menurut Gregory (2021), masyarakat Iban

mempercayai bahawa nenek moyang pernah hidup aman dan damai bersama *Orang Panggau* (orang kayangan) dan *Petara*. Hubungan antara Iban dan *Petara* adalah sementara atas faktor konflik antara satu sama lain kerana manusia melanggar adat. Kesan daripada perpisahan ini telah membawa kepada penghijrahan awal masyarakat Iban ke seluruh pelusuk negeri Sarawak sehingga dapat membentuk kebudayaan dan identiti tersendiri melalui tradisi lisan. Tradisi lisan juga dikaitkan dengan bahasa lisan. Menurut Fazal Mohamed et al. (2011), bahasa lisan merupakan bahasa pertuturan seharian seseorang. Oleh itu, tradisi lisan menjadi inti pati dan identiti masyarakat Iban sehingga kini.

Salah satu bentuk tradisi lisan masyarakat Iban ialah cerita rakyat. Menurut Matius (2021), perkembangan cerita rakyat dalam kalangan masyarakat diturunkan dari generasi ke generasi tanpa mengetahui pengarang atau pencipta asal cerita tersebut. Bertitik tolak daripada pendapat ini, Chemaline (2019) telah menjelaskan bahawa cerita rakyat Iban lebih menjurus kepada cerita keturunan, misalnya *Kisah Bujang Senang*, *Aki Lang Sengalang Burung*, *Telichu enggau Telichai*, dan banyak lagi. Hal ini menunjukkan bahawa cerita rakyat Iban telah menjadi turun temurun sebagai hiburan sekaligus menyampaikan pengajaran dan pesanan. Hampir semua cerita rakyat Iban dikupas dan diteroka dari aspek nilai dan pengajaran, pengimbuhan, kosa kata, gaya bahasa serta unsur seni bahasa. Namun begitu, penelitian terhadap binaan ayat dalam cerita rakyat masyarakat Iban perlu diberi perhatian terutama dalam bidang sintaksis dari aspek susunan perkataan terutamanya apabila cerita rakyat dapat disampaikan melalui cara berkomunikasi. Menurut Rusydiah dan Maslida (2023), komunikasi penutur tidak terbatas ataupun terhad untuk menggunakan struktur ayat-ayat berbentuk mudah sahaja. Dalam bahasa Iban struktur ayat yang disampaikan secara lisan adalah berbeza dengan penyampaian secara bertulis. Oleh itu, kajian ini dijalankan bertujuan mengenal pasti dan menganalisis susunan perkataan dalam binaan ayat berdasarkan cerita rakyat masyarakat Iban.

KOSA ILMU

KAJIAN CERITA RAKYAT MASYARAKAT IBAN

Penelitian terhadap kajian lepas telah dijalankan bagi melihat kelompangan kajian sebelum meneruskan kajian ini. Hal ini dikatakan demikian kerana keperluan meneliti skop kajian adalah dari sudut yang lebih menyeluruh, melibatkan objektif, metodologi dan dapatan kajian terdahulu. Berdasarkan penelitian terhadap kajian lepas bahasa Iban, kebanyakan para pengkaji lebih berminat mengupas nilai pengajaran, jati diri, unsur seni bahasa, pengimbuhan, kosa kata dan pelbagai aspek lain yang terkandung dalam cerita rakyat seperti yang pernah dijalankan dalam kajian Dwilestari (2018) terhadap nilai budaya dalam cerita rakyat *Kumang-Keling*. Aspek nilai budaya yang diteliti dalam kajian ini berdasarkan hubungan sosial seperti sikap tolong-menolong, gotong-royong dan kasih sayang antara manusia. Walaupun kajian ini hanya menjurus kepada aspek nilai budaya, namun kajian Dwilestari dapat dilihat sebagai salah satu kajian dalam meneliti cerita rakyat dari pelbagai aspek.

Kajian Gregory (2019) pula membincangkan peranan *Tukang Sabak* dalam adat kematian. Bagi masyarakat Iban, alam kematian disebut sebagai alam *Sebayan*. Alam ini adalah satu kepercayaan selepas kehidupan yang diceritakan secara turun temurun oleh generasi masyarakat Iban secara lisan yang banyak mempengaruhi cerita dongeng Iban. Dalam adat kematian, *Tukang Sabak* diupah untuk *nyabak* (menangis). Tujuan adat ini dijalankan sebagai cara menceritakan secara terperinci perjalanan Si mati ke dunia *Sebayan* sebelum dikebumikan. Kajian tersebut telah

menunjukkan bahawa pentingnya pantang larang dalam adat dan kepercayaan masyarakat Iban. Walau bagaimanapun, kajian menjelaskan bahawa adat ini semakin dilupai disebabkan oleh perubahan zaman tetapi cerita mengenai *Tukang Sabak* masih lagi relevan bagi sesetengah masyarakat Iban yang masih lagi ingin mendengar cerita lisan.

Seterusnya, cerita rakyat masyarakat Iban turut dikaji oleh Doratya dan Chemaline (2020) dari aspek penghayatan dalam menggunakan teknik berlakon terhadap pengajaran dan pembelajaran. Kajian memfokus pada *ensera* (cerita rakyat Iban) yang disampaikan oleh guru dan pelajar dalam sesi pembelajaran di dalam kelas. Namun begitu, pengkaji hanya menjalankan temu bual dengan para guru bagi mendapat maklumat mengenai *ensera*. Kajian mendapati bahawa penghayatan *ensera* dapat memberi kesan kepada pelajar dari aspek ilmu pengetahuan, penghayatan dan meningkatkan minat terhadap *ensera* sebagai satu cerita rakyat dalam bidang pendidikan. Kajian hanya memberi tumpuan utama kepada teknik penghayatan terhadap *ensera* serta nilai pengajaran dan unsur seni bahasa. Namun begitu, kajian telah menunjukkan bahawa cerita rakyat Iban masih lagi relevan dalam bidang pengajaran dan pembelajaran. Hal ini juga dapat dijadikan sebagai satu fokus kepada kajian mendatang terhadap cerita rakyat masyarakat Iban dari sudut sintaksis supaya kajian seumpama ini dapat diperluas.

Di samping itu, kajian Sunaryo (2021) melihat kepada struktur ekstrinsik cerita rakyat pasukan Rentap suku dayak Iban yang telah menunjukkan bahawa nilai kepahlawanan adalah satu budaya yang perlu dicontohi oleh masyarakat. Kajian ini dijalankan di Desa Batu Lintang Kecamatan Embaloh Hulu Kabupaten Kapuas Hulu. Penduduk kampung yang mendiami kawasan tersebut ialah orang Dayak Iban yang mementingkan cerita rakyat sebagai salah satu cara dalam mendidik generasi muda. Cerita rakyat dikatakan dapat memberi kesedaran dalam diri dengan adanya semangat kepahlawanan terutama kepada anak lelaki. Menerusi cerita rakyat yang disampaikan pada ketika itu, masyarakat Iban Rentap di bukit Sadok tidak dapat dikalahkan Hal ini kerana pasukan telah dijaga oleh orang *Panggau Libau* (Pasukan dari Kayangan) yang menolong pasukan Rentap serta menolong seluruh suku dayak Iban yang tertindas. Jelaslah bahawa cerita rakyat Iban dapat dijadikan sebagai panduan dalam diri masyarakat Iban dan ini dapat memberi ruang terhadap kajian bahawa cerita rakyat Iban dapat dikaji dari pelbagai aspek selain daripada mengupas tentang nilai jati diri.

Kajian mengenai cerita rakyat diteruskan lagi oleh Ericca Eanna, Salbia dan Dayang Sariah (2022). Dalam kajian tersebut, para pengkaji telah menjelaskan tentang pengimbuhan kata dalam bahasa Iban melalui teks cerita rakyat. Kajian memfokuskan tentang imbuhan awalan dan kata dasar serta proses pengimbuhan dalam kata kerja terbitan. Dalam kajian tersebut proses pembentukan kata kerja terbitan dilakukan menerusi suatu proses morfologi, iaitu pengimbuhan kata. Hasil menunjukkan bahawa proses penambahan dan penyengauan atau nasalisasi dapat dibentuk melalui kata kerja terbitan dalam bahasa Iban tanpa mempengaruhi makna asal kata dasar dalam bentuk kata baharu. Dapatan kajian juga menunjukkan perbezaan antara imbuhan awalan bahasa Iban dengan bahasa Melayu kerana imbuhan awalan /en-/ tidak terdapat dalam bahasa Melayu. Kajian telah menjelaskan tentang pengimbuhan dalam teks cerita rakyat dari aspek bidang morfologi. Dengan itu, kajian dari aspek sintaksis, perlu diberi tumpuan dengan teliti terutama dari aspek susunan perkataan dalam binaan ayat agar bidang sintaksis bahasa Iban dapat berkembang seiring dengan bidang linguistik yang lain.

Bagi masyarakat Iban, artifak turut dikategorikan dalam cerita lisan yang terdiri daripada cerita rakyat. Hal ini dapat ditunjukkan melalui kajian Gregory (2023) yang menjelaskan bahawa artifak dapat mencetuskan cerita-cerita lisan, adat istiadat dan pandangan masyarakat Iban terhadap dunia. Antara artifak yang sering dikaitkan dengan cerita rakyat termasuklah seramik,

tembikar dan gong. Masyarakat Iban mempercayai bahawa artifak sedemikian mempunyai roh ekor daripada unsur-unsur corak dan bentuk alam semula jadi yang digunakan. Lazimnya, corak dan bentuk alam semula jadi yang digunakan pada artifak tersebut menunjukkan identiti dan legasi masyarakat Iban. Misalnya, tumbuh-tumbuhan, haiwan dan motif yang sering digabungkan menjadi corak pada artifak tersebut. Dapatan yang ditunjukkan dalam kajian ialah perubahan dan kemunduran artifak dalam budaya masyarakat Iban atas pelbagai faktor dan tuntutan agama. Jelaslah bahawa kajian menekankan pentingnya menjaga adat dan kepercayaan masyarakat Iban yang perlu diwarisi secara turun temurun, terutamanya dalam bidang penyelidikan agar tidak pupus ditelan zaman serta sentiasa dijadikan sebagai cerita lisan mahupun cerita rakyat kepada generasi akan datang.

KAJIAN ANALISIS PROGRAM MINIMALIS

Pengkaji-pengkaji lepas telah menggunakan Program Minimalis sebagai satu pendekatan dalam menganalisis kajian melalui kaedah bercerita. Antaranya kajian Fazal Mohamed dan Fatin Amirah (2020) terhadap binaan ayat dalam bahasa Jawa Ngoko. Berdasarkan kaedah bercerita dan temu bual yang dijalankan dalam kajian, dapatan menunjukkan bahawa bahasa Jawa Ngoko mempunyai binaan Subjek (S), Kata Kerja (K), dan Objek (O), iaitu bahasa berkepala awal. Hal ini menunjukkan bahawa kajian bahasa Jawa Ngoko mempunyai penemuan baharu kerana mempunyai kala menerusi pendekatan Program Minimalis.

Kerangka Minimalis juga pernah dibincangkan oleh Maulana dan Fazal Mohamed (2020). Kajian tertumpu kepada ayat selapis dialek Perlis. Antara tujuan utama kajian ini dijalankan adalah untuk mengenal pasti pola yang wujud dalam dialek negeri Perlis, membezakan ayat selapis dialek negeri Perlis dengan bahasa Melayu Baku, dan menganalisis konstituen subjek dan predikat. Data kajian diperoleh daripada hasil temu bual dan kaedah lapangan. Hasil dapatan yang berjaya ditunjukkan dalam kajian ialah dialek Perlis menggunakan subjek yang terdiri daripada unsur frasa nama. Meskipun kajian telah menyentuh tentang pola yang kerap hadir seperti FK + FN dan FKB + FK, namun kajian juga mendapati bahawa struktur bahasa yang mendasari dialek Perlis ialah urutan kata kerja-objek (KO). Kajian telah berjaya mencapai kesemua objektif berlandaskan analisis Kerangka Minimalis. Oleh itu, kajian terhadap susunan perkataan dalam binaan ayat melalui cerita rakyat masyarakat Iban dijalankan dengan berpandukan pendekatan yang sama.

Kajian Fazal Mohamed dan Siti Amanina (2021) pula membincangkan kata kerja bahasa Bajau Darat dan Bajau Laut. Kaedah yang digunakan untuk mendapatkan data kajian ialah kaedah temu bual. Temu bual dijalankan oleh pengkaji dengan rakaman telefon pintar berjenama *Iphone*. Kesemua informan menceritakan tentang sambutan hari raya, aktiviti sehari-hari, keadaan tempat tinggal dan pengalaman ketika mengalami bencana. Hasil dapatan yang diperoleh daripada data temu bual, mendapati bahawa kata kerja bahasa Bajau Darat dan Bajau Laut mempunyai kala. Data yang dituturkan oleh bahasa Bajau Darat dan Bajau Laut boleh terdiri daripada kata kerja transitif, kata kerja tak transitif dan kata kerja dwitransitif. Dapatan kajian mendapati bahawa kedua-dua bahasa ini mempunyai struktur asas, iaitu kerjaan-objek-subjek (KOS). Menerusi pendekatan kerangka Minimalis, kajian ini telah menjumpai tiga penemuan, iaitu kewujudan satu posisi novel, FObjek untuk memenuhi urutan KOS dalam bahasa ini, kata kerja dalam bahasa ini menduduki posisi cantuman kepala Kala dan wujudnya operator kosong (OP) untuk menandakan kewujudan subjek dalam semua ayat Bajau. Kajian lepas telah menunjukkan cara pengumpulan dan penganalisan data melalui perbualan. Kajian ini lebih menjurus kepada cerita rakyat daripada masyarakat Iban yang perlu dikaji menggunakan Program Minimalis terutamanya dari aspek sintaksis.

Selanjutnya, perbincangan yang dijalankan oleh Afshar dan Abbasi (2021) menggunakan Program Minimalis sebagai suatu pendekatan dalam kajian dengan memberi fokus utama kepada penjelasan ayat yang boleh diubah di bawah pengaruh proses sintaksis dan dapat mencipta susunan perkataan yang ditanda. Walaupun pembinaan daripada ayat dalam bahasa Kurdish adalah dalam bentuk (SOK), tetapi pada bahasa lisan, kedudukan struktur dapat mengganggu susunan struktur yang tidak bertanda dalam ayat. Dalam kajian proses yang ketara menggerakkan konstituen ayat bahasa diwajibkan atau pilihan. Hal ini memainkan peranan semantik dan kognitif. Proses ini berlaku dalam bahasa dan susunan perkataan Kurdish. Data kajian didapati dalam pembinaan struktur ayat Kurdish Ilami. Hasil kajian menunjukkan bahawa dialek Kurdish adalah fleksibel dalam menghadapi perubahan struktur. Penemuan dalam kajian juga telah menunjukkan pergerakan susunan perkataan SOK wujud dalam binaan ayat bahasa Kurdish.

Kajian yang dijalankan oleh Announi (2021) telah meneliti susunan perkataan dan pergerakan lisan dalam bahasa Arab Maghribi (AM) menggunakan kerangka Minimalis. Kajian memperlihatkan bahawa susunan perkataan yang tidak bertanda dalam bahasa AM ialah SKO, manakala struktur terbitan ialah KSO. SKO mengikuti terbitan seperti bahasa Inggeris, subjek bergerak dari [Spec, vP] ke [Spec, TP], manakala kata kerja bergerak dari v ke T. Kajian juga telah membangkitkan isu pergerakan lisan apabila menyentuh susunan KSO dalam bahasa yang mempunyai KSO sebagai susunan terbitan dan SKO sebagai susunan asas. Bagi mendapatkan KSO, kajian mencadangkan bahawa kata kerja bergerak dari T ke Fokus berdasarkan sebab pragmatik: kata kerja yang diletakkan di pinggir kiri menandakan maklumat baharu yang difokuskan berbanding dengan SKO. Kajian juga telah mendalami susunan perkataan menggunakan kerangka Minimalis terhadap susunan OSK dan OKS. Hasil yang telah ditunjukkan oleh pengkaji dalam kajiannya ialah hasil objek berada dalam [Spec, TopicP] yang mendominasi FocusP. Kajian membutikan bahawa kerangka Minimalis mampu menyelesaikan pelbagai isu bahasa secara terperinci dan sistematik.

Kajian terhadap perbandingan antara bahasa Punjabi dengan bahasa Inggeris telah dinyatakan oleh Khan et al. (2023). Kajian terhadap perbandingan antara bahasa Punjabi dan bahasa Inggeris menunjukkan bahawa kedua bahasa ini mempunyai perbezaan dari segi susunan perkataan, iaitu SOK dan SKO. Kajian juga menyatakan di bawah rubrik *Linear Correspondence Axiom* (LCA), iaitu bahasa mungkin mempunyai susunan asas yang sama seperti SKO walaupun terdapat pelbagai lagi variasi. Berdasarkan latar belakang Tatabahasa Sejagat, iaitu mengandaikan prinsip universal yang mendasari variasi bahasa (Prinsip dan Parameter), kajian telah menggunakan rangka kerja Minimalis Chomsky. LCA diandaikan berlaku sekurang-kurangnya dalam kesimpulan empirikalnya. Kajian menyimpulkan bahawa bahasa Punjabi juga mendasari susunan SKO di pangkalan. Variasinya daripada bahasa SKO seperti bahasa Inggeris disebabkan oleh pergerakan objek ke kedudukan 'specifier'-I atau kedudukan Spec Agro, dan pergerakan kata kerja kompleks bantu ke kedudukan I. Tambahan pula, bahasa yang mempunyai susunan SOK juga mempamerkan struktur tatabahasa dengan susunan perkataan SKO untuk mengukuhkan garis penaakulan bahawa susunan kata asas untuk bahasa tersebut ialah SKO. Kajian turut memberi cadangan bahawa kajian tentang operasi pergerakan dan susunan perkataan yang fleksibel dalam bahasa dapat diperluaskan lagi.

Secara ringkasnya, kajian lepas telah menunjukkan bahawa cerita rakyat masyarakat Iban menjadi tarikan utama kepada para pengkaji dalam meneliti budaya, adat dan kepercayaan masyarakat itu. Tidak ketinggalan juga para pengkaji lepas turut berminat memberi tumpuan kepada cerita rakyat masyarakat Iban dari pelbagai aspek misalnya, pendidikan, bahasa dan linguistik. Kosakata ini telah memberi sedikit sebanyak idea kepada pengkaji untuk meneroka

tentang cerita rakyat Iban. Dalam membuat penelitian ini juga pengkaji dapat menambah baik kajian-kajian lepas terutamanya melalui analisis terhadap binaan ayat daripada cerita rakyat masyarakat Iban, iaitu berkaitan dengan susunan perkataan yang disampaikan oleh penutur jati bahasa Iban sekali gus dapat memanfaatkan Program Minimalis sebagai satu pegangan teori dalam menganalisis susunan perkataan bahasa ini. Kajian-kajian lepas telah banyak menggunakan analisis Program Minimalis terhadap susunan perkataan. Hal ini juga menjadi salah satu sebab pengkaji ingin meneliti lebih mendalam lagi mengenai cerita rakyat Iban dengan melihat dari sudut susunan perkataan.

METODOLOGI KAJIAN

KAJIAN KUALITATIF

Kajian ini memaparkan penggunaan bahasa Iban yang dituturkan oleh penutur jati menerusi cerita rakyat Iban. Cerita rakyat Iban yang disampaikan mengikut pengalaman informan yang sedia ada dijadikan sebagai bahan dalam data kajian ini. Kajian ini menggunakan reka bentuk kajian kualitatif. Menurut Creswell (2018), kualitatif merujuk kepada kajian yang tidak melibatkan pengukuran atau teknik statistik. Penyelidikan kualitatif juga merupakan kajian yang mengkaji sesuatu fenomena dan satu proses inkuiri bagi memahami masalah sosial atau masalah manusia, berdasarkan kepada gambaran yang menyeluruh dan kompleks, melalui pandangan informan yang mendalam serta dijalankan dalam keadaan yang sebenar dan semula jadi. Dalam kajian ini, pengkaji telah memilih kajian kes untuk menjalankan prosedur pengumpulan data. Menurut Othman (2021), kajian kes kualitatif biasanya dijalankan untuk meneroka, membuat interpretasi dan membuat pemahaman yang mendalam tentang sesuatu kes, bukan untuk menguji hipotesis. Oleh itu, kajian menggunakan reka bentuk kualitatif bagi melengkapinya tujuan utama kajian yang dijalankan dengan memanfaatkan dua kaedah, iaitu kaedah kajian kepustakaan dan kaedah temu bual secara tidak berstruktur.

KAEDAH KAJIAN KEPUSTAKAAN

Kaedah kajian kepustakaan dimanfaatkan sepenuhnya dalam kajian ini untuk memenuhi objektif kajian. Berdasarkan pendapat Creswell (2014), penyelidik-penyelidik kualitatif bukan sahaja bergantung pada satu kaedah untuk mendapatkan sumber data tetapi pelbagai bentuk data boleh dikumpul seperti temu bual, pemerhatian, dokumen dan maklumat audio visual. Tujuan kajian kepustakaan digunakan untuk membuat penentuan sama ada kajian lepas yang pernah dilakukan oleh para pengkaji lain mempunyai hubungan yang sama dengan kajian yang ingin dijalankan. Tanpa membuat penelitian terhadap kajian-kajian lepas, pengkaji tidak dapat mengenal pasti kelompangan yang ada dalam bidang kajian yang ingin dilaksanakan.

KAEDAH TEMU BUAL SECARA TIDAK BERSTRUKTUR

Seterusnya, kaedah temu bual dilakukan secara tidak berstruktur kerana pengkaji menemu bual informan secara santai dan tidak menetapkan sebarang tajuk cerita yang perlu disampaikan oleh informan. Dalam kaedah temu bual ini informan bebas memilih cerita rakyat melalui pengalaman sedia ada. Proses temu bual dijalankan dengan adanya rakaman perakam suara digital agar suara informan dapat didengar dengan lebih jelas. Bilangan informan yang dipilih seramai tiga orang,

iaitu terdiri daripada seorang lelaki dan dua orang wanita. Lingkungan umur yang dipilih ialah berumur 40 tahun ke atas. Pemilihan lingkungan umur 40 tahun ke atas dipilih kerana majoriti informan mempunyai banyak pengalaman terhadap cerita rakyat Iban. Terdapat tiga jenis cerita sahaja yang digunakan dalam temu bual berkaitan dengan unsur ilmu hitam masyarakat Iban. Setiap pertuturan yang diujarkan oleh informan dari awal hingga akhir jalan penceritaan disampaikan sepenuhnya dalam bahasa Iban. Rakaman tersebut diterjemahkan dalam bahasa Melayu oleh informan yang fasih berbahasa Melayu dan bahasa Iban serta pengkaji sendiri merujuk kepada *Bup Sereba Reti Jaku Iban* (2019) dan *Diksiionari Salin English-Iban* (2023) bagi pengesahan dan kesahihan penterjemahan yang dilakukan dalam setiap perkataan.

LOKASI KAJIAN

Pemilihan lokasi kawasan yang dipilih oleh pengkaji untuk menjalankan kajian lapangan ialah bahagian Sri Aman, Sarawak. Salah satu bahagian di Sri Aman yang dipilih ialah kawasan kampung, iaitu Kampung Abok Pulau Batu dengan memilih penutur natif Iban sebagai informan utama. Rasional pemilihan lokasi ini kerana penduduk di kawasan kampung tersebut bertutur menggunakan bahasa Iban sebagai medium komunikasi sehari-hari dan semua penduduk kampung merupakan penduduk asal serta masih lagi mementingkan cerita rakyat sebagai salah satu hiburan masa lapang terutama apabila orang-orang kampung berkumpul di *ruai* (beranda). Tambahan lagi, pemilihan lokasi ini juga berdasarkan infrastruktur jalan raya yang rata dan tidak berbukit, memudahkan pengkaji untuk mendapatkan data kajian. Lokasi kajian dihadkan kepada satu kawasan sahaja kerana pengkaji memberi fokus utamanya dalam mengkaji struktur ayat dalam sintaksis dari aspek lisan membolehkan pengkaji bebas memilih kawasan yang mempunyai penutur natif Iban. Menerusi aspek lisan yang digunakan oleh pengkaji dalam kajian, bilangan informan tidak banyak diperlukan untuk melihat susunan perkataan yang hadir dalam struktur ayat. Hal ini dikatakan demikian kerana dengan menggunakan tiga orang informan sahaja susunan perkataan dalam kajian telah memadai. Pendapat ini selaras dengan Othman (2021) pernah menyatakan bahawa bilangan informan dan kawasan yang dipilih tidak terhad bagi kajian kualitatif untuk mendapatkan maklumat yang tepu. Dengan itu, pengkaji dapat menjalankan kajian dengan lebih lancar menerusi batasan kajian.

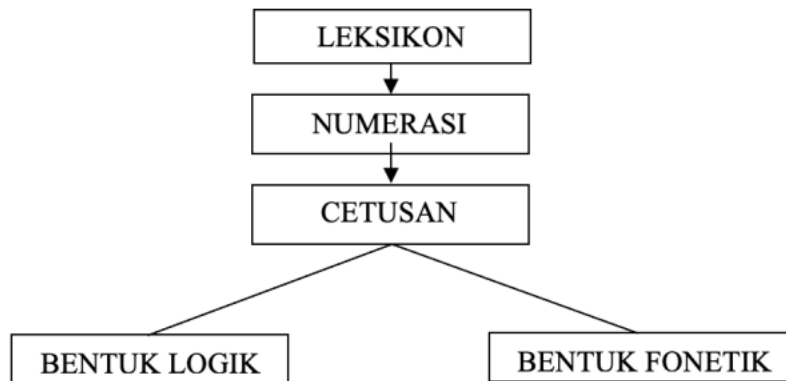
PENDEKATAN KAJIAN

Pendekatan yang dipilih bagi melengkapkan kajian ini ialah Program Minimalis yang telah diperkenalkan oleh Chomsky pada tahun 1995. Analisis Program Minimalis dapat melihat kepada susunan perkataan dalam binaan ayat yang terdapat dalam cerita rakyat masyarakat Iban. Tambahan pula, Program Minimalis dalam analisis bahasa Iban merupakan perkara yang baru digunakan dalam penelitian sintaksis bahasa Iban terutamanya dari aspek susunan perkataan. Oleh itu, pendekatan Program Minimalis digunakan sepenuhnya dalam kajian.

PROGRAM MINIMALIS

Program Minimalis merupakan kerangka teori terkini dalam kajian sintaksis. Menurut Fazal Mohamed dan Syafika Atika (2021), pelbagai masalah bahasa dapat diselesaikan melalui program ini. Dalam penelitian Chomsky terhadap teori sintaksis, kebanyakan teori telah disangkal dan dianggap sebagai teori yang mempunyai kekurangan dari pelbagai aspek oleh Chomsky (1995).

Menurut Chomsky (1997), Program Minimalis ialah satu model Tatabahasa Sejagat. Program Minimalis diandaikan telah dimiliki sejak lahiriah oleh manusia dalam fakulti bahasanya. Fakulti ini terdiri daripada leksikon, seterusnya diikuti oleh numerasi, cetusan serta bentuk logik (Bentuk-L) dan bentuk fonologi (bentuk-F). Kedua-dua bentuk ini terletak pada satu bahagian yang sama disebut sebagai tahap antaramuka. Dalam Program Minimalis, sintaksis nyata menunjukkan kedudukan antara leksikon dan numerasi, manakala sintaksis terselindung menunjukkan kedudukan antara cetusan, bentuk logik dan bentuk fonologi. Rajah 1 menunjukkan susunan aras yang dimaksudkan:

RAJAH 1. Kerangka Asas Program Minimalis
Sumber: Fazal Mohamed dan Fatim Amirah (2020)

Berdasarkan Rajah 1, dalam kerangka asas Program Minimalis, kedudukan leksikon berada pada aras paling atas kerana merupakan kamus minda bagi seseorang penutur. Leksikon ialah satu andaian yang bersifat sejagat. Hal ini dinyatakan demikian kerana kamus minda manusia mempunyai himpunan elemen yang dikenali sebagai kata. Kata atau dikenali sebagai butir leksikal ini berada dalam susunan tidak tertib dan mempunyai perbezaan dengan kamus yang disusun mengikut urutan abjad. Leksikon berfungsi untuk menyediakan input berupa item leksikal yang dimasukkan dalam daftar leksikal dan item leksikal akan dipilih bagi proses derivasi ayat. Terdapat dua kategori item leksikal, iaitu kategori leksikal dan kategori fungsian. Kategori leksikal merupakan leksikal yang mempunyai makna lengkap seperti kata nama, kata adjektif dan kata kerja. Bagi kategori fungsian merujuk kepada leksikal yang mempunyai fungsi tatabahasa, iaitu kata penguat, kata determiner, kuantifier, kata kerja bantu dan sebagainya. Setiap item leksikal mempunyai tiga jenis fitur. Fitur-fitur tersebut ialah fitur semantik dan fitur fonetik. Kedua-dua fitur ini dibahagikan kepada fitur berinterpretasi dan fitur tak berinterpretasi yang mempunyai perbezaan. Perbezaan antara fitur berinterpretasi dengan fitur tak berinterpretasi ialah fitur berinterpretasi tidak dapat dipadamkan semasa numerasi disebabkan oleh keperluan untuk interpretasi pada tahap antaramuka, manakala bagi fitur tak berinterpretasi pula wajib disemak dan dipadam semasa derivasi sebelum derivasi itu memasuki tahap antaramuka bentuk logik. Pada aras numerasi, proses pencantuman banyak dilakukan kerana numerasi merupakan sistem yang berinteraksi antara leksikon dan tahap antaramuka B-L dan B-F. Menurut Chomsky (2001), numerasi cantuman terbahagi kepada dua, iaitu operasi cantuman luaran yang melibatkan dua objek sintaksis yang berdikari diambil daripada daftar leksikal dan cantuman dalaman yang melibatkan salah satu objek sintaksis dalam satu unit frasa dengan satu unit frasa yang lain. Seterusnya, semua cantuman ini mementingkan penyemakan fitur tak berinterpretasi sebelum

cetusan. Fitur berinterpretasi sahaja layak wujud sehingga Bentuk Logik. Bentuk Logik hanya memahami fitur yang berinterpretasi. Jika fitur tak berinterpretasi tidak disemak sebelum Cetusan, maka ayat ini dikatakan telah Gagal pada aras Bentuk Logik dan perlu ditandakan sebagai tidak gramatis. Dengan ini, Program Minimalis dapat digunakan sebagai kerangka dalam menganalisis susunan perkataan dalam binaan ayat berdasarkan cerita rakyat masyarakat Iban bagi menunjukkan ayat yang gramatis.

ANALISIS KAJIAN

JENIS SUSUNAN PERKATAAN DALAM BINAAN AYAT BERDASARKAN POLA CERITA RAKYAT MASYARAKAT IBAN

Data yang dibincangkan merupakan hasil temu bual daripada penutur jati bahasa Iban melalui kaedah bercerita. Analisis secara deskriptif menghuraikan struktur susunan perkataan dalam ayat menerusi cerita rakyat yang berunsurkan ilmu hitam. Hasil kajian menunjukkan bahawa terdapat persamaan dari segi susunan dan struktur binaan ayat tersebut dengan bahasa seharian masyarakat Iban. Pengkaji mengenal pasti jenis susunan perkataan yang wujud daripada hasil temu bual yang telah dijalankan bagi mencapai objektif yang pertama. Seterusnya, untuk mencapai objektif yang kedua, pengkaji menganalisis struktur binaan ayat cerita rakyat masyarakat Iban dengan berpandukan Program Minimalis.

Kajian mendapati bahawa terdapat pelbagai jenis susunan perkataan dalam binaan ayat cerita rakyat masyarakat Iban. Hal ini bermaksud susunan perkataan dalam bahasa Iban bukan sahaja boleh terbentuk daripada SKO seperti susunan perkataan dalam bahasa Melayu, namun susunan perkataan dalam bahasa Iban membenarkan susunan seperti OSK dan KOS. Antara dapatan yang boleh dikenal pasti dalam susunan perkataan pada binaan ayat dalam cerita rakyat adalah seperti berikut:

JADUAL 1. Susunan Perkataan dalam binaan ayat

BIL.	Senarai binaan ayat	Susunan perkataan berdasarkan pola ayat secara lisan
1	Bahasa Iban : <i>Asun munuh diri serumah</i> Glos :Asun bunuh orang kampung Terjemahan :Asun membunuh orang kampung	SKO
2	Bahasa Iban : <i>pengaruh Asun ngempa iya empu</i> Glos :sihir Asun kena sendiri Terjemahan :Asun kena sihirnya sendiri	OSK
3	Bahasa Iban : <i>nganu dek iya kemari</i> Glos :marah kamu dia semalam Terjemahan :Dia marah awak semalam	KOS

Berdasarkan data kajian, pengkaji dapat mengenal pasti susunan perkataan dalam binaan ayat bahasa Iban. Antara susunan yang digunakan dalam cerita rakyat ini daripada hasil temu bual ialah SKO, OSK dan KOS. Menurut Baughman (1963), struktur dan corak dalam bahasa Iban adalah mantap kerana perkataan boleh berubah mengikut gaya yang dituturkan oleh orang Iban. Pendapat ini juga turut disokong oleh Otambetova dan Tlewmuratov (2023) yang menyatakan bahawa lebih daripada 85% bahasa biasanya meletakkan subjek terlebih dahulu, sama ada dalam urutan SKO atau urutan SOK tetapi terdapat juga urutan lain yang mungkin berlaku dalam ayat

seperti KSO, KOS, OKS, dan OSK. Urutan ini jarang berlaku namun wujud dalam sesetengah bahasa, misalnya bahasa Iban. Hal ini memerlukan penelitian dengan lebih terperinci dan sistematik lagi bagi menentukan susunan perkataan dalam binaan ayat berdasarkan cerita rakyat masyarakat Iban melalui analisis Program Minimalis.

ANALISIS STRUKTUR BINAAN AYAT BERLANDASKAN PROGRAM MINIMALIS

SUSUNAN BINAAN AYAT DALAM BAHASA IBAN

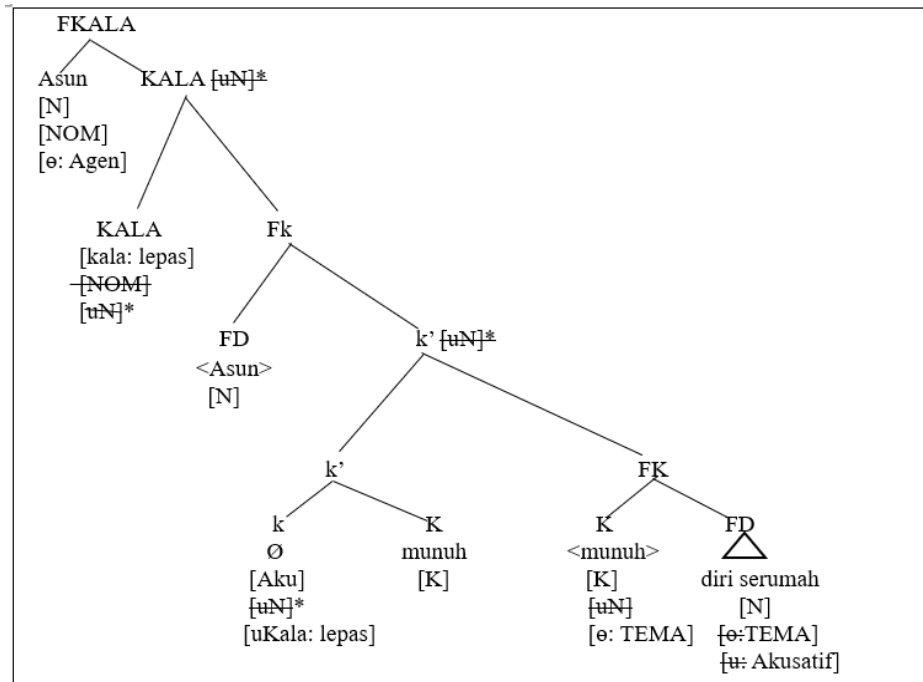
Data 1 (*Bebunuh diri serumah enggau pengaruh*)

Subjek + Predikat

Contoh: Subjek + Kata Kerja + Objek

<i>Asun</i>	<i>munuh</i>	<i>diri</i>	<i>serumah</i>
Asun	bunuh	orang	kampung
'Asun	membunuh	orang	kampung'.

Data 1 menunjukkan satu ayat gramatis yang mengandungi kata kerja (KK) monotransitif. Kata nama (KN) *Asun* merupakan subjek yang berperanan sebagai agen di dalam ayat. KK *munuh* merupakan KK monotransitif yang memerlukan objek yang mengikutinya sebagai pelengkap ayat, iaitu frasa nama (FN) *diri serumah*. Jika objeknya tiada, ayat tersebut tidak menjadi gramatis. Jika FN *diri serumah* yang diikuti oleh KK monotransitif di atas digugurkan menyebabkan ayat tersebut menjadi tidak lengkap dan tidak gramatis. Berikut merupakan pembentukan struktur ayat minimal susunan SKO disemak seperti dalam Rajah 2.

RAJAH 2. Pembentukan Struktur Ayat Minimal (SKO) Bahasa Iban

Berdasarkan Rajah 2, terdapat beberapa langkah yang diproses dalam ayat bahasa Iban ini. Langkah pertama, K ialah kepala nodus kepada KK *munuh* yang mempunyai fitur kata kerja K. Fitur ini juga disebut sebagai fitur pemilihan-k kecil. Pemilihan-k kecil memilih satu leksikal yang perlu berada di sebelah. Namun begitu, fitur bagi *diri serumah* tidak boleh lagi berada di sebelah *munuh* kerana *diri serumah* belum menampakkan fiturnya lagi. Fitur *diri serumah* pula membawa fitur [N]. Fitur ini tidak berinterpretasi dan perlu disemak. *Diri serumah* dalam ayat tersebut terdiri daripada dua leksikal yang membentuk FN. FN ini terbentuk melalui proses gabung yang telah berlaku antara *diri* dan *serumah*. Dalam minimalis, FN disebut sebagai Frasa Determiner (FD). Dengan itu, *diri serumah* ialah FD dan dikategori sebagai [N]. Dalam proses ini gabungan antara kepala K dengan unjuran FD membentuk *munuh diri serumah*. Nodus K memerlukan satu elemen yang membawa fitur [N]. Fitur tak berinterpretasi ini boleh disemak dan dihapuskan kerana keperluan telah dipenuhi. *Munuh* hanya ada fitur kategori K. Unjuran antara proses *munuh diri serumah* membentuk unjuran FK. Operasi gabung pada aras ini menunjukkan fitur penerimaan teta tetapi kosong kerana *munuh* belum menerima. Selepas operasi FK, K *munuh* telahpun mengagih teta serentak kepada FD *diri serumah* dan ditandakan [ø: TEMA]. Fitur teta tak berinterpretasi perlu dihapuskan [ø: TEMA]. Posisi komplemen dalam ayat ini ditunjukkan secara semula jadi telahpun membawa fitur kasus juga bersamanya, tetapi fitur kasus belum disemak dan dihapuskan akan disemak pada unjuran selanjutnya. Pada peringkat FK *munuh diri serumah* telah berjaya disemak dan dihapuskan.

Langkah kedua melibatkan gabungan kepala K dengan kepala k (kecil). Dalam ayat ini *munuh* tidak mempunyai imbuhan dan ditanda dengan Ø di bawah k (kecil). Dalam Rajah 2 telah berlaku pergerakan kepala nodus K dan bercantum kepada kepala nodus k (kecil). Pada k (kecil) tidak terdapat afiks dan ditandakan Ø kerana tidak berlaku pergerakan. K pula berlaku pergerakan kerana nodus di K di bawah FD bergerak naik ke nodus K di bawah unjuran tanda. Pergerakan ini berlaku bagi menunjukkan tetanya. Meskipun teta telah ditandakan pada objek, namun teta bagi subjek belum lagi ditanda dan disemak pada peringkat ini. Terdapat tiga fitur dalam kepala k (kecil), iaitu pertama kasus akusatif [Aku], fitur kedua EPP [uN]* dan ketiga fitur [uKala:]. Apabila *munuh* bergerak ke K, secara tidak langsung membolehkan kasus akusatif pada k (kecil) dapat memberikan kasusnya yang sepadan pada FD *diri serumah*. Fitur yang berada di atas k (kecil) menyemak fitur yang berada di bawah yang sepadan dan boleh dihapuskan [~~u~~: Akusatif]. FD *diri serumah* telah selesai ditandakan peranan teta TEMA dan telah mendapat kasus akusatif.

Pada langkah ketiga, Fk (kecil) KALA perlu disemak untuk menentukan sama ada ayat ini mempunyai kala lepas atau kala kini. k (kecil) bergabung dengan satu FD subjek bagi membentuk subjek frasa. Fitur [uN]* belum disemak dan perlu dibawa naik ke k' (kecil tanda) supaya [uN]* dapat dihapuskan. Bagi membentuk subjek, leksikon *Asun* dimasukkan dalam rajah pohon. *Asun* telah mendapat fitur [N] dan fitur [uN]* dapat dihapuskan menjadi [~~u~~N]* bagi membolehkan satu elemen subjek dalam rajah pohon. Unjuran KALA di atas membawa fiturnya. Bahasa ini tidak mempunyai kala yang jelas kerana binaan ayat berbentuk abstrak. Tanggapan ini ditunjuk dalam Rajah 2. Secara *default*, *Asun* dianggap sebagai kala lepas. Langkah keempat, fitur yang dibawa oleh KALA ialah fitur kasus Nominatif [NOM] dan fitur [uN]*. Fitur [uN]* pada KALA dibawa semula kerana bagi membolehkan ayat di bahagian FKALA mempunyai subjek. Fk (kecil) bergabung dengan kepala KALA bagi membentuk unjuran KALA' (KALA tanda) yang membawa fitur [uN]*. Fitur pada KALA' perlu disemak dan dihapuskan. Penggunaan perintah-k digunakan bagi proses penilaian kala lepas. Perintah-k merupakan perintah yang lebih atas memerintah yang lebih bawah dan mengagihkan fitur yang sama kerana KALA dalam ayat ini mempunyai fitur kala lepas. Secara perintah-k proses ini mengagihkan fitur lepas yang sama kepada elemen yang berada

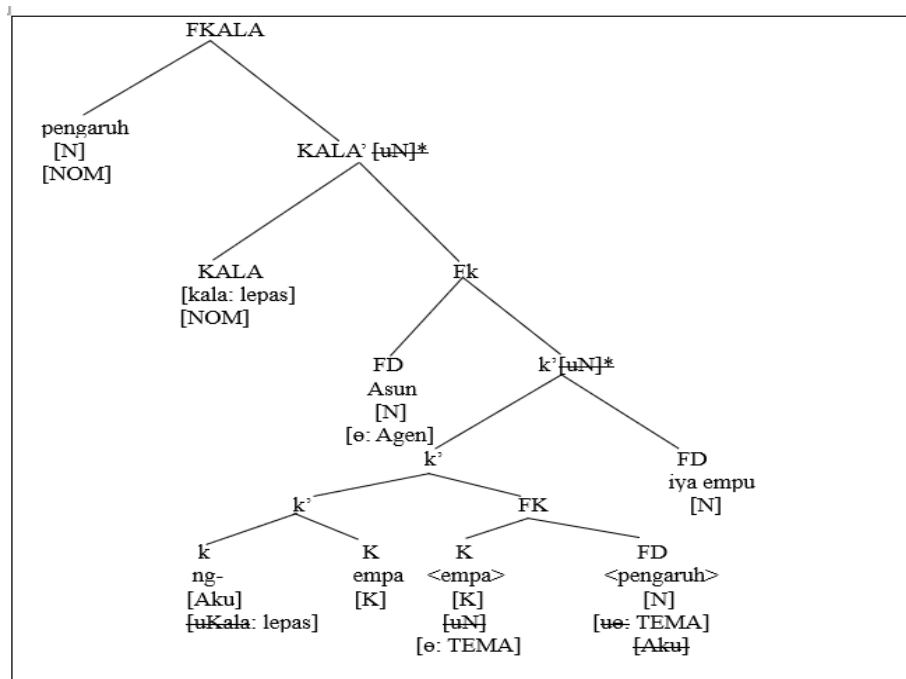
di bawah. Fitur [uN]* yang berada di bawah digerakkan ke posisi KALA' tanda. KALA' tanda mempunyai fitur kasus Nominatif yang belum diagihkan kerana tiada elemen subjek pada peringkat FKALA. Fitur [uN]* perlu bergabung dengan satu lagi elemen yang bawa fitur *Asun* [N] kerana *asun* merupakan prinsip yang paling dekat dan tidak ditandai oleh kasus akusatif dan layak berada di atas. Operasi gabung antara KALA' tanda dengan *Asun* dapat membentuk FKALA. Meskipun FKALA terhasil, namun kasus nominatif masih berada pada nodus KALA. Bagi kasus Nominatif, pergerakannya dihantar ke bahagian FKALA dan nominatif yang berada di bawah KALA dihapuskan. Secara tidak langsung *Asun* diberi kasus nominatif dan berperanan sebagai teta agen, manakala *diri serumah* diberi kasus akusatif serta berperanan sebagai teta tema. Oleh itu, rajah pohon dalam Rajah 2 telah menunjukkan pembentukan struktur ayat minimal SKO yang menghasilkan ayat yang gramatis tanpa adanya masalah kerana struktur ini berada pada BF dan BL.

Data 2 (Pengaruh Aki Manang dulu kelia)

Contoh: Objek + Subjek + Kata Kerja

<i>pengaruh</i>	<i>Asun</i>	<i>ngempa</i>	<i>iya empu</i>
sihir	Asun	kena	sendiri
'Asun	kena	sihirnya	sendiri'.

Berdasarkan Data 2 susunan perkataan OSK bahasa Iban masih belum jelas lagi dari aspek struktur binaan ayat. Kedudukan objek dalam ayat ini, iaitu *pengaruh* berada di hadapan ayat, manakala diikuti oleh subjek KN *Asun* sebagai subjek dan *ngempa* sebagai KK transitif. Meskipun objek berada di bahagian hadapan, namun ayat ini masih lagi gramatis dan boleh diterima dalam bahasa Iban. Binaan ayat OSK seperti dalam Data 2 memerlukan satu pembentukan struktur ayat dalam rajah pohon yang boleh menampakkan pembinaannya secara jelas dan terperinci.

RAJAH 3. Pembentukan struktur ayat OSK Bahasa Iban

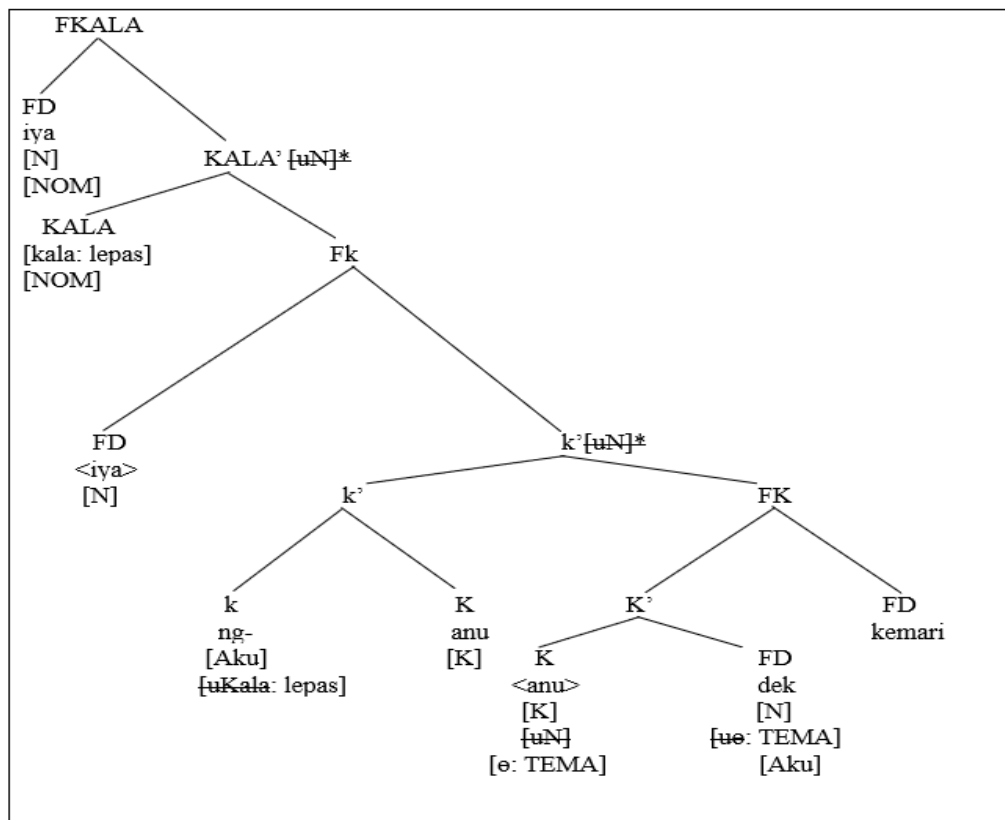
Pembentukan dalam Rajah 3 merupakan binaan ayat OSK yang menunjukkan bahasa Iban mempunyai ayat yang tidak jelas kerana kedudukan objek berada di depan ayat. Proses dalam rajah pohon akan menyemak keseluruhan binaan ayat OSK ini. Kedudukan *empa* berada di kedudukan K kerana merupakan kata kerja dan membawa fitur [K] dan fitur pemilihan-k ialah [uN]. Hal ini menunjukkan bahawa terjadinya penggabungan antara *empa* dan *pengaruh* yang membawa fitur [N] menyebabkan fitur {uN} dapat disemak dan dihapuskan pada *empa*. Gabungan antara K dengan *pengaruh* dapat membentuk FK. K *empa* membawa fitur [ø: TEMA] dan di bawah *pengaruh* mempunyai fitur [ø:] yang belum ditanda. Apabila *pengaruh* bergabung dengan *empa*, *pengaruh* akan menerima peranan {ø: TEMA] yang diberi oleh K. Proses unjuran FK telah selesai dijalankan kerana *empa* telah memberi teta kepada komplemennya. Seterusnya, bagi memberi teta kepada subjek, pergerakan berlaku daripada Fk (kecil) kepada unjuran cantuman k (kecil). *empa* akan bergerak dan naik ke cantuman k (kecil) dan K. Melalui cantuman ini, k'(kecil tanda) dapat dibina pada unjuran. Terdapat imbuhan ng- pada Kepala nodus k (kecil) yang membawa fitur [Aku], [uN]* dan [uKala:]. Terdapat fitur akusatif pada nodus k (kecil) dan perlu ditanda kepada objek, iaitu *pengaruh*. Dengan ini FD *pengaruh* menerima kasus akusatif yang dijana dasar daripada nodus k (kecil). Penyerapan kasus berlaku pada KK pasif yang menyerap kasus akusatif pada posisi komplemen. Hal ini bermakna *empa* menyerap kepada FD *pengaruh* sehingga FD *pengaruh* tidak lagi mempunyai kasus akusatif. Pada posisi ini, FD *pengaruh* dapat disemak dan dihapuskan kerana telah diserap. Bagi membentuk unjuran baru, iaitu k'(kecil tanda), k (kecil) bercantum dengan FD *iya empu* yang berada di sebelah kanan. Kedudukan FD *iya empu* berada di cantuman kanan kerana ayat ini terletak di bahagian akhir ayat. FD *Iya empu* membawa fitur [N]. Fitur [uN]* yang berada pada nodus k (kecil) diperkolatkan ke unjuran k'(kecil tanda). Setelah diperkolatkan fitur [uN]* ke atas, fitur ini telah berpindah kedudukannya dan perlu dipadam dan tidak lagi ditulis di bawah k (kecil) dalam rajah pohon. k'(kecil tanda) telah mendapat fitur [uN]* dan perlu bergabung dengan elemen yang membawa fitur [N] yang sepadan, iaitu leksikal *Asun* yang berperanan sebagai teta agen. Penggabungan ini dilakukan bagi tujuan fitur [uN]* dapat disemak dan dihapuskan. Setelah bergabung dengan fitur [N] *Asun*, fitur [uN]* pada nodus k'(kecil tanda) dihapuskan. Unjuran baru dibentuk menjadi unjuran Fk (kecil). Penyemakan seterusnya pada k (kecil), iaitu penyemakan [uKala:]. Penyemakan ini dilakukan dengan membina nodus baru, iaitu nodus KALA' (tanda). Nodus KALA' (tanda) membawa fitur [kala: lepas], fitur [NOM] dan fitur [uN]*. Dalam rajah pohon Rajah 3, ayat ini mendapati [kala: lepas] melalui perintah k dan [uKala:] dapat dihapuskan. Fitur [uN]* diperkolatkan pada unjuran KALA' (tanda). Seterusnya bagi menyemak dan menghapuskan fitur [uN]* pada KALA' (tanda), unjuran ini bergabung dengan fitur [N], iaitu *pengaruh*. Penggabungan KALA dengan *pengaruh* berlaku untuk mendapatkan kasus nominatif daripada nodus kala. Pergerakan ini ditunjukkan pada unjuran FKALA. Unjuran ini memperlihatkan bahawa *pengaruh* membawa fitur [N] dan membenarkan fitur [uN]* pada KALA' (tanda) dapat disemak dan dipadamkan. Secara tidak langsung, ayat ini merupakan ayat pasif disebabkan oleh penyerapan kata kerja yang berlaku dalam rajah pohon. Perbezaan yang telah ditunjukkan oleh rajah pohon Rajah 3 dapat dilihat pada penandaan kasus sahaja kerana ayat ini telah hilang kasus akusatif disebabkan oleh penyerapan daripada kata kerja pasif.

Data 3 (Sumpah antu kamba)

Contoh: Kata Kerja + Objek + Subjek

<i>nganu</i>	<i>dek</i>	<i>iya</i>	<i>kemari</i>
marah	kamu	dia	semalam
'Dia	marah	kamu	semalam'.

Data 3 menunjukkan susunan perkataan KOS dalam binaan ayat bahasa Iban. Binaan ayat ini membenarkan kata kerja tak transitif, iaitu *nganu* berada di hadapan ayat dan masih membawa makna gramatis dalam bahasa Iban. Objek *dek* dalam binaan ayat ini berperanan sebagai penderita kerana subjek *iya* yang melakukan perbuatan tersebut yang berperanan sebagai agen. Susunan ini memerlukan satu pembentukan struktur binaan ayat yang dapat dikenal pasti dan diteliti dengan lebih mendalam.

RAJAH 4. Pembentukan struktur ayat KOS bahasa Iban

Dalam Rajah 4 jelas menunjukkan bahawa ayat bagi KK tak transitif *nganu* mengandungi objek dan subjek. Ayat ini merupakan ayat gramatis meskipun susunannya ialah KOS. Pembinaan struktur ayat KOS akan disemak. Dalam rajah pohon Rajah 4, K *anu* membawa fitur [K] dan membawa fitur [uN]. Apabila K *anu* telah bergabung dengan FD *dek* yang akan menerima [N] serta membolehkan fitur [uN] di K dapat disemak dan dihapuskan. K *anu* turut membawa fitur [e: TEMA]. Pada masa yang sama, *anu* dan *dek* telah bergabung membolehkan *dek* menerima [ue: TEMA]. Seterusnya, proses unjuran cantuman *kemari* diletakkan di bahagian kanan kerana

kedudukannya berada di akhir ayat. Proses ini membolehkan unjuran baru yang berada di atasnya, iaitu FK. FK akan bergabung dengan nodus k (kecil) terlebih dahulu seterusnya akan membentuk k' (kecil tanda). k' (kecil tanda) dipecahkan kepada dua nodus, iaitu nodus k (kecil) yang bergabung dengan K. Dalam rajah pohon Rajah 4, terdapat satu imbuan yang berada di unjuran k (kecil), iaitu imbuan *ng-*. Imbuan ini terhasil daripada leksikal *anu*. Fitur yang dibawa oleh imbuan *ng-* ialah fitur [Aku], fitur [uN]* dan fitur [uKala:] yang belum disemak lagi. Pergerakan *anu* bergabung dengan prefiks dan *anu* diletakkan di bawah K, sekali gus proses ini telah memberi [Aku] kepada *dek* dan *dek* mendapat kasus [Aku]. Fitur [uN]* diperkolatkan ke k' (kecil tanda) dan fitur ini dipadamkan pada rajah pohon Rajah 4 kerana telah bergerak ke tempat yang baru. Setelah [uN]* diperkolatkan ke bahagian atas, penggabungan elemen yang membawa [N] perlu diisi bagi membolehkan fitur ini disemak dan dihapuskan. Elemen [N] yang sesuai dalam ayat di atas ialah *iya*. Selepas *iya* menerima fitur [N], maka fitur [uN]* dapat disemak dan dihapuskan. Dengan itu, proses ini dapat membentuk unjuran Fk (kecil). Dalam proses unjuran ini, gabungan Fk (kecil) antara KALA membentuk unjuran KALA' (tanda). Hal ini berlaku bagi menyemak [uKala:]. Di bawah KALA, fitur yang dibawanya ialah fitur [kala: lepas] kerana ayat ini telah menampakkan perbuatan yang telah berlaku. Proses ini membolehkan bahagian bawah rajah pohon, iaitu di bahagian k (kecil), dapat menyemak dan memadamkan [uKala:] dengan meletakkannya sebagai kala lepas. Seterusnya, KALA telah memberi fitur [NOM] dan fitur [uN]*. Sekali lagi fitur [uN]* pada KALA diperkolatkan ke KALA' (tanda) dan membolehkan fitur ini dipadam pada rajah pohon Rajah 4. Dalam rajah pohon Rajah 4, kata kerja tidak dapat diletakkan di bahagian atas sebagai subjek kerana kedudukan kata kerja dalam rajah pohon berada di kedudukan bawah. Hal ini telah menunjukkan struktur dasar dalam rajah pohon 3 kerana *iya* akan bergabung dengan KALA' (tanda). Unjuran FKALA dibentuk. Pada unjuran FKALA terdapat dua cabang yang disebut sebagai cabang spesifikier (kiri) dan cabang komplemen (kanan). Posisi spesifikier FKALA hanya diduduki oleh subjek ayat yang membawa fitur [N]. Oleh itu, *iya* dijadikan sebagai elemen subjek yang bergabung dengan k'(kecil) dan dipanggil sebagai kedudukan spesifikier posisi Fk (kecil). Posisi *iya* akan ditarik naik ke spesifikier. FD *iya* telah mendapat fitur [N] dan membolehkan fitur [uN]* pada KALA' (tanda) dapat disemak dan dihapuskan. Fitur [NOM] pada *iya* pula diberi oleh nodus KALA. Binaan ayat *nganu dek iya kemari* (KOS) dapat dijelaskan secara deskriptif sahaja kerana tidak dapat ditunjukkan dalam rajah pohon. Rajah pohon hanya menunjukkan struktur dasar dalam ayat ini kerana binaan ayat KOS dalam ayat ini merupakan struktur terbitan. Kajian ini mendapati bahawa binaan ayat KOS telah menunjukkan penemuan novelti kerana bahasa Iban boleh memposisikan kata kerja pada struktur terbitan yang membenarkan penutur-penutur natif Iban bertutur dengan meletakkan kata kerja di hadapan ayat. Hal ini telah menunjukkan perbezaan dengan bahasa Melayu kerana bahasa Melayu hanya membenarkan subjek KN berada di hadapan ayat sebagai satu ayat gramatis. Meskipun struktur dalam rajah pohon bahasa Iban dan bahasa Melayu dilihat sama dari segi strukturnya tetapi terdapat perbezaan yang dilihat dari aspek struktur terbitan. Dengan itu, kajian ini telah mendapat penemuan baharu dalam binaan ayat KOS bahasa Iban.

KESIMPULAN

Secara keseluruhannya, pengkaji telah menyenaraikan susunan perkataan dalam binaan ayat bahasa Iban. Analisis telah menunjukkan keunikan yang terdapat dalam ayat bahasa Iban kerana bahasa ini mempunyai Kala Lepas pada setiap susunan dalam binaan ayat. Seterusnya, hasil huraian secara teoritikal juga memperlihatkan bahawa struktur binaan ayat dalam bahasa Iban adalah berbeza dengan bahasa Melayu standard meskipun kedua bahasa ini dikatakan serumpun. Hal ini dikatakan demikian kerana bahasa Iban mempunyai susunan SKO, OSK dan KOS berdasarkan pola daripada ayat secara lisan. Penemuan baru juga ditunjukkan dalam bahasa ini, iaitu penyerapan ayat pasif yang boleh menghilangkan peranan akusatif pada objek. Susunan KOS pula telah membuktikan bahawa bahasa Iban membenarkan kata kerja berada di bahagian hadapan ayat dan menunjukkan bahasa ini mempunyai novelti. Keseluruhan analisis kajian ini mendapati bahawa pola ayat bahasa Iban mempunyai satu pola sahaja, iaitu FN + FK. Buktinya, dapat dilihat pada ketiga-tiga rajah pohon yang mempunyai pola FD pada spesifier FKALA dan Fk kecil. Perbezaan yang dapat dilihat dalam kajian ini hanya pada struktur dasar dan struktur terbitan. Hal ini merupakan satu penemuan yang baharu dalam bahasa Austronesia. Oleh itu, kajian bahasa Iban dari aspek sintaksis amat penting terutamanya kepada generasi baharu seperti penyelidik mahupun pendidik agar dapat menyampaikan bidang ini dengan menggunakan bahasa yang lebih efektif. Tambahan lagi, kajian sintaksis bahasa Iban haruslah diterokai dengan lebih mendalam dan diberikan tumpuan yang teliti supaya bidang sintaksis bahasa Iban dapat berkembang seiring dengan bidang linguistik yang lain, selain diterapkan dalam bidang pengajaran dan pembelajaran serta dapat menyumbang kepada dokumentasi perpustakaan terhadap ilmu sintaksis bahasa Iban.

RUJUKAN

- Afshar, T., & Abbasi, F. (2021). An investigation of scrambling in Ilami Kurdish based on Minimalist Program. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*. 12(9), 6583- 6590.
- Announi, I. (2021). The problem of word order and verbal movement in Moroccan Arabic. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*. 4(4), 34-54.
- Baughman, B. (1963). *Speaking Iban*. Brunei Press.
- Chemaline Anak Osup. (2019). The oral literature of the Iban in Borneo. *MJSSH Online*. 3(2), 132-140. <https://doi.org/10.33306/mjssh11>
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. MIT Press.
- Chomsky, N. (1997). *The Minimalist Program. Third Edition*. The MIT Press Cambridge, Massachusetts. England.
- Chomsky, N. (2001): *Derivation by Phase*. In: M. Kenstowicz, ed., *Ken Hale: A Life in Language*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. (2015). Simple invisibles. *Complex visibles out there*. 4, 17-24.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Doratya Gerry & Chemaline Osup. (2020). Menghayati ensera menggunakan teknik berlakon di dalam kelas. *International Journal Of Modern Education (Ijmoe)*. 2(7), 166-179. [10.35631/IJMoe.270012](https://doi.org/10.35631/IJMoe.270012)

- Dwilestari, S. W. (2018). Nilai budaya cerita rakyat keling-kumang masyarakat Dayak Kantuk Kecamatan Empanang Kabupaten Kapuas Hulu. *Jurnal Pendidikan dan Pembelajaran Khatulistiwa (JPPK)*. 6(5), 1-9. <http://dx.doi.org/10.26418/jppk.v6i5.20134>
- Ericca Eanna Bidi, Salbia Hassan & Dayang Sariah Abang Suhai. (2022). Pengimbuhan Kata dalam Bahasa Iban. *PENDETA*. 13(2), 55-71. <https://doi.org/10.37134/pendeta.vol13.2.5.2022>
- Fazal Mohamed Mohamed Sultan, Zaharani Ahmad, Nor Hashimah Jalaluddin & Harishon Radzi. (2011). Kata soal bila dalam dialek Kedah Melayu Baling:satu analisis sintaksis. *GEMA Online® Journal of Language Studies*. 11(1), 69-80.
- Fazal Mohamed Mohamed Sultan & Fatin Amirah Azman. (2020). Bahasa Jawa Ngoko dalam kerangka Program Minimalis. *PENDETA*. 11(2), 1-17. <https://doi.org/10.37134/pendeta.vol11.2.1.2020>
- Fazal Mohamed Mohamed Sultan & Siti Amanina Sahira Saidi. (2021). Kajian frasa kerja bahasa Bajau Darat dan Bajau Laut di Sabah: analisis Kerangka Minimalis. *Jurnal Bahasa*. 21(2), 163–192. <http://doi.org.10.37052/jb>
- Fazal Mohamed Mohamed Sultan & Syafika Atika Othman. (2021). Frasa topik dan fokus dalam bahasa Melayu: analisis Program Minimalis. *GEMA Online® Journal of Language Studies*. 21(2), 195-214.
- Gregory Kiyai. (2019). Ritual adat kematian dalam masyarakat Iban di Sarawak:artifak iringan tukang sabak. *Jurnal Borneo Arkhailogia (Heritage, Archaeology and History)*. 4(1), 99-116. <https://doi.org/10.51200/jba.v4i1.1843>
- Gregory Kiyai. (2021). Inspirasi alam dalam artifak budaya masyarakat Iban di Sarawak: the inspiration of nature in the Iban cultural artifacts at Sarawak. *Sains Insani*. 6(3), 154- 166. <https://doi.org/10.33102/sainsinsani>
- Gregory Kiyai. (2021a). Awal peradaban masyarakat Iban di Tembawai Tampun Juah: satu penelitian awal. *Jurnal Peradaban*. 14(1), 37-61. <https://doi.org/10.22452/PERADABAN.vol14no1.3>
- Gregory Kiyai. (2023). Faktor dan kemunduran artifak budaya dalam masyarakat Iban di Sarawak. *Perspektif Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan*. 15(1), 67-79. <https://doi.org/10.37134/perspektif.vol15.1.6.2023>
- Janang Ensiring, Jantan Umbat & Robert Menua Saleh. (2019). *Bup sereba reti jaku Iban*. The Tun Jugah Foundation.
- Khan, A. R., Kausar, G., & Khan, A. U. (2023). A comparative study of Punjabi and English word order: SOV Vs SVO. *Pakistan Languages and Humanities Review*. 7(1), 146-158. [https://doi.org/10.47205/plhr.2023\(7-1\)14](https://doi.org/10.47205/plhr.2023(7-1)14)
- Lambat Lindong, Corella Stephen, Engkasan Inchang, Ngabong Katoi, Inggit Barau, Dinggun Langga, Madiyah Ansi, Nancy Guyang, Mackla Peter Langan, Cecelia Stephen & Belin Ensing.(2023). Diksiionari Salin English-Iban (An English-Iban Translation Dictionary). Lee Ming Press Sdn. Bhd. Sarawak.
- Matius Aditya Sunaryo. (2021). *Uji analisis struktur ekstrinsik cerita rakyat pasukan Rentap Suku Dayak Iban Desa Batu Lintang Kecamatan Embaloh Hulu Kabupaten Kapuas Hulu*. Doctoral dissertation, STKIP Persada Khatulistiwa.
- Maulana Al-Fin Bin Che Man & Fazal Mohammed Mohammed Sultan. (2020). Ayat selapis dalam dialek Perlis menggunakan Kerangka Minimalis. *JURNAL LINGUISTIK*. 24(1), 1-18.
- Mohammed Azlan Mis. (2010). Lingua franca di Sarawak: aplikasi teori pilihan bahasa. *GEMA Online® Journal of Language Studies*. 10(2), 97-116.

- Nazirah Radin Salim & Idris Mansor. (2021). Penguasaan kecekapan budaya dalam terjemahan Arab–Melayu. *GEMA Online® Journal of Language Studies*. 21(2), 111-134.
- Noria Tugang & Gregory Kiyai. (2021). The study of material culture of the Iban community in Sarawak: ngepan. *International Journal of Applied and Creative Arts*. 4(1), 80-97. <https://doi.org/10.33736/ijaca.4204.2021>
- Otambetova, G., & Tlewmuratov, G. (2023). Word order structure and its syntactic features in English. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*. 12, 64-67.
- Othman Lebar. (2021). *Penyelidikan kualitatif pengenalan kepada teori dan metode*. Edisi ke-2. Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Rusydiah Abd Salam & Maslida Yusof. (2023). Sorotan literatur bersistematis kajian binaan kompleks bahasa Melayu dari sudut sintaksis. *GEMA Online® Journal of Language Studies*. 23(2), 94-118.
- Steinmayer, Otto. (1999). *Jalai jako Iban: a basic grammar of the Iban language of Sarawak*. Klasik Publishing House.

PENULIS

Doratya Gerry merupakan calon Ph.D di Program Linguistik, Pusat Kajian Bahasa dan Linguistik, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, UKM. Bidang kajian beliau berasaskan Sintaksis Bahasa Iban, iaitu berkaitan sintaksis generatif versi Program Minimalis (PM).

Harishon Radzi (Ph.D) merupakan pensyarah kanan di program Linguistik, Pusat Kajian Bahasa dan Linguistik, Universiti Kebangsaan Malaysia. Bidang kepakaran beliau ialah morfologi, linguistik dan komunikasi serta geolinguistik.

Fazal Mohamed Mohamed Sultan (Ph.D) merupakan Profesor dalam program Linguistik di Pusat Kajian Bahasa dan Linguistik, Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM). Beliau mendapat Ijazah Sarjana Muda dan Sarjana di Amerika. PhD beliau dianugerah di UKM. Minat penyelidikan utama beliau ialah sintaksis dan morfologi bahasa Melayu, bahasa Orang Asli dan Geolinguistik.